04 2008

Η κριτική ως αντι-ηγεμονική παρέμβαση

Chantal Mouffe

Μετάφραση στην ελληνική: Γιώργος Κατσαμπέκης

Για να προσεγγίσουμε το ερώτημα που μας ετέθη – «Τι είναι η κριτική;» –, η πρώτη απαραίτητη κίνηση έχει να κάνει με την απόφαση σχετικά με τη μορφή της κριτικής που κάποιος πρόκειται να απευθύνει. Πράγματι, υπάρχουν αρκετά ποικίλες αντιλήψεις σχετικά με τη φύση της κριτικής και οι γραμματικές τους είναι πολύ διαφορετικές. Θα έπρεπε λοιπόν να αντιμετωπίσουμε την πράξη της κριτικής με όρους κρίσης [judgment] ή με όρους πρακτικής [practice]; Είναι, όπως συχνά έχει υποστηριχθεί, μια συνειδητή διαδικασία συνδεμένη με τον Διαφωτισμό και μάλιστα χαρακτηριστική της νεωτερικότητας; Όλες αυτές είναι ερωτήσεις που θα μπορούσαν να οδηγήσουν σε αρκετά διαφορετικές αντιμετωπίσεις του θέματος. Επιπλέον, όπως σωστά έχει σημειώσει ο Foucault, η κριτική δε μπορεί να οριστεί ξεχωριστά από τα αντικείμενά της και γι αυτό είναι καταδικασμένη σε διασπορά. Αν εξειδικεύαμε τη διερεύνησή μας στην κοινωνική κριτική, αυτό θα περιόριζε το πεδίο των πιθανών νοημάτων, ωστόσο αυτή η κίνηση δε θα μας απάλλασσε από κρίσιμες διαφωνίες. Θα βρισκόμασταν για παράδειγμα ανάμεσα στον Habermas, που υποστηρίζει πως η κοινωνική κριτική εξαρτάται από μια μορφή κριτικής κοινωνικής θεωρίας – του τύπου της δικής του θεωρίας της επικοινωνιακής δράσης – που παρέχει το έδαφος για την πραγματοποίηση ισχυρών κανονιστικών κρίσεων, και

άλλων που, όπως ο Foucault, αντιμετωπίζουν την κριτική ως πρακτική αντίστασης.

Ο στόχος μου εδώ θα είναι πολύ συγκεκριμένος. Θα περιορίσω τον εαυτό μου στο πεδίο της κοινωνικής κριτικής, και πιο συγκεκριμένα, στη σχέση ανάμεσα στην κοινωνική κριτική και τη ριζοσπαστική πολιτική. Σκοπεύω να εξετάσω εξονυχιστικά μια από τις πιο δημοφιλείς σήμερα απόψεις κοινωνικής κριτικής, που απεικονίζει τη ριζοσπαστική πολιτική με όρους εγκατάλειψης και εξόδου και σε αντίθεση με την προσέγγιση, βασισμένη στην έννοια της ηγεμονίας, την οποία έχω στηρίξει με τη δουλειά μου. Σκοπός μου είναι να αναδείξω τις βασικές διαφορές ανάμεσα σε αυτές τις προσεγγίσεις, οι οποίες θα μπορούσαν κάπως πρόχειρα να διαχωριστούν με τον εξής τρόπο: «κριτική ως απεμπλοκή» [withdrawal from] και «κριτική ως εμπλοκή» [engagement with], και να δείξω ότι κατάγονται από συγκρουόμενα θεωρητικά πλαίσια και κατανοήσεις του πολιτικού. Θα υποστηρίξω πως τελικά το πρόβλημα με τη μορφή της ριζοσπαστικής πολιτικής υπέρ της οποίας συνηγορούν μετα-εργατιστές [Post-Operaist] στοχαστές όπως ο Negri και ο Virno, είναι ότι έχουν μια ελαττωματική αντίληψη περί του πολιτικού γιατί δεν αναγνωρίζουν την ανεκρίζωτη [ineradicable] διάσταση του ανταγωνισμού.

Η κριτική ως απεμπλοκή

Το μοντέλο κοινωνικής κριτικής και ριζοσπαστικής πολιτικής που προωθείται από τους Michael Jardt και Antonio Negri στην Αυτοκρατορία [*Empire*] και στο Πλήθος [*The Multitude*], καλεί σε μια ολική ρήξη με τη νεωτερικότητα και στην επεξεργασία μιας μεταμοντέρνας προσέγγισης. Κατά τη γνώμη τους, μια τέτοια ρήξη είναι απαραίτητη λόγω των κρίσιμων μετασχηματισμών που υφίστανται οι κοινωνίες μας από τις τελευταίες δεκαετίες του 20ου αιώνα. Αυτές οι

αλλαγές, που είναι συνέπειες της διαδικασίας της παγκοσμιοποίησης και των μετασχηματισμών της παραγωγικής διαδικασίας, που έχουν δεχτεί την επίδραση των αγώνων των εργατών, μπορούν σχηματικά να συνοψισθούν ως εξής:

1. Η κυριαρχία έχει πάρει μια νέα μορφή που αποτελείται από εθνικούς και υπερεθνικούς οργανισμούς οι οποίοι συνδέονται με μια κοινή περί αρχής λογική. Αυτή η νέα μορφή παγκόσμιας κυριαρχίας, την οποία αποκαλούν «Αυτοκρατορία», έχει αντικαταστήσει το στάδιο του ιμπεριαλισμού που βασιζόταν στην προσπάθεια των εθνών κρατών να επεκτείνουν την κυριαρχία τους πέρα από τα σύνορά τους. Σε αντίθεση με αυτό που συνέβη στο στάδιο του ιμπεριαλισμού, η σημερινή Αυτοκρατορία δεν διαθέτει εδαφικό κέντρο εξουσίας και καθορισμένα σύνορα· είναι ένας αποκεντρωμένος και απεδαφοποιημένος [deterritorialized] μηχανισμός κυριαρχίας [rule] που σταδιακά ενσωματώνει ολόκληρη την παγκόσμια επικράτεια με ανοιχτά και διευρυνόμενα σύνορα.

2. Αυτός ο μετασχηματισμός ανταποκρίνεται, όπως λένε, στον μετασχηματισμό του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής στον οποίο ο ρόλος του βιομηχανικού εργοστασίου έχει ελαττωθεί και η προτεραιότητα έχει δοθεί στην επικοινωνιακή [communicative], συνεργατική [cooperative] και συναισθηματική [affective] εργασία. Στην μετα-μοντερνοποίηση της παγκόσμιας οικονομίας η δημιουργία πλούτου τείνει προς τη βιοπολιτική παραγωγή. Το αντικείμενο κυριαρχίας της αυτοκρατορίας είναι η κοινωνική ζωή στην ολότητά της, παρουσιάζοντας μια παραδειγματική μορφή βιοεξουσίας.

3. Γινόμαστε μάρτυρες του περάσματος από μια «κοινωνία πειθαρχίας» σε μια «κοινωνία ελέγχου», που χαρακτηρίζεται από ένα νέο παράδειγμα εξουσίας. Στην κοινωνία της πειθαρχίας, που ανταποκρίνεται στην πρώτη φάση της καπιταλιστικής συσσώρευσης, η εντολή κατασκευάζεται μέσα από ένα διάχυτο δίκτυο διαρρυθμίσεων ή μηχανισμών που παράγουν και ρυθμίζουν τα ήθη, τις συνήθειες και τις παραγωγικές πρακτικές με την βοήθεια πειθαρχικών θεσμών όπως οι φυλακές, το εργοστάσιο, το άσυλο, το νοσοκομείο, τα σχολεία και άλλα. Η κοινωνία του ελέγχου αντιθέτως είναι μια κοινωνία στην οποία οι μηχανισμοί εντολών καθίστανται εμμενείς του κοινωνικού πεδίου, κατανεμημένοι στα μυαλά και τα σώματα των πολιτών. Οι τρόποι κοινωνικής ενσωμάτωσης και αποκλεισμού εσωτερικεύονται όλο και περισσότερο μέσω μηχανισμών που οργανώνουν απευθείας τα μυαλά και τα σώματα. Αυτό το νέο παράδειγμα εξουσίας είναι βιοπολιτικής φύσης. Αυτό που διακυβεύεται άμεσα είναι η παραγωγή και αναπαραγωγή της ίδιας της ζωής.

4. Ο Hardt και ο Negri υποστηρίζουν ότι οι έννοιες της «μαζικής διανόησης» [«mass intellectuality»], της «άυλης εργασίας» και της «γενικής διάνοιας» [«general intellect»], μας βοηθούν να συλλάβουμε τη σχέση μεταξύ κοινωνικής παραγωγής και βιοεξουσίας. Ο κεντρικός ρόλος που πρότερα κατείχε η εργατική εξουσία των εργατών στα εργοστάσια και στην παραγωγή της υπεραξίας σήμερα συμπληρώνεται όλο και περισσότερο από διανοητική, άυλη και επικοινωνιακή εργατο-εξουσία. Η φιγούρα της άυλης εργασίας, που συμπλέκεται με την επικοινωνία, τη συνεργασία [cooperation] και την αναπαραγωγή των συναισθημάτων, καταλαμβάνει μία όλο και περισσότερο κεντρική θέση στο σχήμα της καπιταλιστικής παραγωγής.

> 5. Εφόσον, κατά το πέρασμα στη μετανεωτερικότητα και τη βιοπολιτική παραγωγή, η εργατική εξουσία κατέστη όλο και περισσότερο συλλογική και κοινωνική, ένας νέος όρος είναι απαραίτητος για να αναφερθούμε σε αυτόν τον συλλογικό εργάτη, το «Πλήθος». Ο Hardt και ο Negri πιστεύουν ότι το πέρασμα στην Αυτοκρατορία ανοίγει το δρόμο σε νέες προοπτικές για την απελευθέρωση του Πλήθους. Βλέπουν την κατασκευή της Αυτοκρατορίας σαν μια απάντηση στις διάφορες μηχανές εξουσίας [machines of power] και τους αγώνες του Πλήθους. Το Πλήθος, λένε, δημιούργησε την Αυτοκρατορία και την παγκοσμιοποίηση στο βαθμό που προκαλεί μια πραγματική απεδαφοποίηση [deterritorialization] των προηγούμενων δομών εκμετάλλευσης και ο έλεγχος είναι προϋπόθεση της απελευθέρωσης του Πλήθους. Οι δημιουργικές δυνάμεις του Πλήθους που συντηρούν την Αυτοκρατορία είναι ικανές για τη δημιουργία μιας αντι-αυτοκρατορίας [counter-empire] μίας εναλλακτικής πολιτικής οργάνωσης των παγκόσμιων ροών των συναλλαγών και της παγκοσμιοποίησης, ούτως ώστε να τις αναγνωρίσει και να τις κατευθύνει προς νέους σκοπούς.

Σε αυτό το σημείο αξίζει να παρουσιάσουμε τη δουλειά του Paolo Virno, ώστε να συμπληρώσουμε την εικόνα. Οι αναλύσεις του Virno στο βιβλίο του Η γραμματική του πλήθους [*Grammar of the Multitude*], συνδέονται άμεσα και με πολλούς τρόπους με αυτές των Hardt και Negri, χωρίς να λείπουν ωστόσο και σημαντικές διαφορές. Για παράδειγμα, ο Virno είναι πολύ λιγότερο αισιόδοξος για το μέλλον. Ενώ ο Hardt και ο Negri έχουν ένα μεσσιανικό όραμα σχετικά με το ρόλο του πλήθους, το οποίο αναγκαία θα καταρρίψει την Αυτοκρατορία εγκαθιστώντας μιαν «Άμεση Δημοκρατία», ο Virno βλέπει τις τρέχουσες εξελίξεις ως ένα αμφιλεγόμενο/αμφίρροπο φαινόμενο και αναγνωρίζει τις νέες μορφές υποταγής και

επισφαλειοποίησης[1] [precarization] που είναι χαρακτηριστικές του μετα-φορντικού σταδίου. Είναι αλήθεια πως οι λαοί δεν είναι τόσο παθητικοί όσο πριν, αλλά αυτό συμβαίνει γιατί έχουν μετατραπεί σε ενεργούς πράττοντες της ίδιας τους της επισφαλειοποίησης. Έτσι, αντί να ερμηνεύσει τη γενίκευση της άυλης εργασίας ως ένα τύπο «αυθόρμητου κομμουνισμού» [«spontaneous communism»], όπως ο ο Hardt και ο Negri, ο Virno τείνει να θεωρήσει τον μετα-Φορντισμό ως τον «κομμουνισμό του κεφαλαίου». Παρατηρεί ότι σήμερα οι καπιταλιστικές πρωτοβουλίες ενορχηστρώνουν για δικό τους συμφέρον ακριβώς εκείνες τις υλικές και πολιτισμικές συνθήκες που θα μπορούσαν, υπό άλλες συνθήκες, να έχουν στρώσει το δρόμο για ένα πιθανό κομμουνιστικό μέλλον.

Όταν περνά στην αντιμετώπιση του ζητήματος της διαδικασίας μέσω της οποίας το Πλήθος θα μπορούσε να απελευθερώσει τον εαυτό του, ο Virno διακηρύττει ότι η μετα-Φορντική εποχή απαιτεί την δημιουργία μιας «Δημοκρατίας του Πλήθους», εννοώντας μια σφαίρα κοινών υποθέσεων που δεν ελέγχονται πλέον από το κράτος. Προτείνει δύο βασικούς όρους-κλειδιά για να συλλάβει τον τύπο πολιτικής δράσης που χαρακτηρίζει το Πλήθος: έξοδος [exodus] και πολιτική ανυπακοή [civil disobedience]. Η έξοδος αποτελεί σύμφωνα με τον Virno ένα πλήρως ανεπτυγμένο μοντέλο πολιτικής δράσης, ικανό να αντιμετωπίσει τις προκλήσεις της σύγχρονης πολιτικής. Συνίσταται στην μαζική αποσκίρτηση/αποστασία από το κράτος με σκοπό την εξέλιξη του δημόσιου χαρακτήρα της Νόησης [publicness of Intellect] έξω από την εργασία και σε αντίθεση με αυτή. Αυτό απαιτεί τη δημιουργία μιας μη κρατικής δημόσιας σφαίρας και μιας ριζικά νέας δημοκρατίας πλαισιωμένης, με όρους κατασκευής και πειραματισμού, με μορφές μη-αντιπροσωπευτικής και εξω-κοινοβουλευτικής δημοκρατίας οργανωμένης γύρω από συνομοσπονδίες, συμβούλια και σοβιέτ. Η δημοκρατία του Πλήθους εκφράζεται σε ένα σύνολο δρώντων μειονοτήτων που ποτέ δεν φιλοδοξούν να μετατραπούν σε πλειοψηφίες και αναπτύσσουν μια

εξουσία που αρνείται να γίνει κυβέρνηση. Ο τρόπος ύπαρξής της είναι η «συντεταγμένη/αρμονική δράση» [«acting in concert»] και ενώ τείνει στην αποσύνθεση της υπέρτατης εξουσίας, δεν είναι προδιατεθειμένη να γίνει κράτος στη θέση της. Γι αυτό και η πολιτική ανυπακοή πρέπει να χειραφετηθεί από τη φιλελεύθερη παράδοση, εντός του πλαισίου της οποίας συνήθως εντοπίζεται. Στην περίπτωση του Πλήθους δε σημαίνει πλέον την αγνόηση ενός συγκεκριμένου νόμου επειδή δεν συμμορφώνεται στις αρχές του συντάγματος. Αυτό θα αποτελούσε έναν ακόμα τρόπο επίδειξης πίστης στο Κράτος. Αυτό που θα έπρεπε να αποτελεί διακύβευμα είναι μια ριζική ανυπακοή, που θα θέτει υπό αμφισβήτηση την ίδια την ισχύ του Κράτους να διατάσσει.

Όσον αφορά τον τρόπο με τον οποίο οραματίζονται τον τύπο πολιτικής δράσης που ταιριάζει καλύτερα στην απελευθέρωση του Πλήθους, δεν υπάρχει, κατά τη γνώμη μου, καμία ουσιαστική διαφορά ανάμεσα στον Virno και τους Hardt και Negri, οι οποίοι επίσης στηρίζουν την εγκατάλειψη και την έξοδο. Υποστηρίζουν ότι, εφόσον στην Αυτοκρατορία δεν υπάρχει πλέον κάτι το εξωτερικό, ο αγώνας θα πρέπει να λαμβάνει τη μορφή της εναντίωσης σε κάθε τόπο. Αυτό το «είναι ενάντια» [«being against»] είναι γι αυτούς το κλειδί σε κάθε πολιτική θέση στον κόσμο και το Πλήθος πρέπει να αναγνωρίζει την ιμπεριαλιστική κυριαρχία ως τον εχθρό και να ανακαλύψει επαρκή μέτρα ανατροπής της εξουσίας της. Ενώ κατά την εποχή της πειθαρχίας, το σαμποτάζ ήταν η βασική μορφή αντίστασης, υποστηρίζουν ότι κατά τη εποχή του ιμπεριαλιστικού ελέγχου (η βασική μορφή αντίστασης) θα έπρεπε να είναι η εγκατάλειψη. Και πράγματι μέσω της εγκατάλειψης, μέσω της εκκένωσης των τόπων της εξουσίας, πιστεύουν πως οι μάχες ενάντια στην Αυτοκρατορία θα μπορούσαν να κερδηθούν. Η εγκατάλειψη και η έξοδος είναι γι αυτούς μια αποτελεσματική μορφή ταξικής σύγκρουσης ενάντια στον ιμπεριαλιστικό μεταμοντερνισμό.

Άλλο ένα σημείο συμφωνίας έχει να κάνει με την αντίληψή τους για τη δημοκρατία του Πλήθους. Ομολογουμένως, ο Virno ποτέ δε χρησιμοποιεί τον όρο «απόλυτη δημοκρατία», αλλά και στις δύο περιπτώσεις βρίσκουμε μιαν απόρριψη του μοντέλου της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας και την εγκαθίδρυση ενός απόλυτου διαχωρισμού ανάμεσα στο Πλήθος και τον Λαό. Το πρόβλημα με την έννοια του Λαού, σύμφωνα με αυτούς, είναι ότι αναπαριστάται ως μία ολότητα με μία θέληση και ότι είναι συνδεμένος με την ύπαρξη της Αυτοκρατορίας. Το Πλήθος, αντιθέτως, αποφεύγει ηθελημένα την πολιτική ενότητα. Δεν είναι αντιπροσωπεύσιμο γιατί αποτελεί μια μοναδική πολλαπλότητα. [2] Αποτελεί ένα ενεργό υποκείμενο αυτο-οργάνωσης που δεν μπορεί ποτέ να επιτύχει το στάτους ενός νομικού προσώπου ή να συμπτυχτεί σε μια γενική βούληση. Είναι αντι-κρατικό και αντι-λαϊκό. Ο Virno, όπως και ο Hardt και ο Negri, υποστηρίζει πως η δημοκρατία του πλήθους δε μπορεί να συλληφθεί πλέον με όρους κυρίαρχης αυθεντίας αντιπροσωπευτικής του λαού και ότι νέες μορφές δημοκρατίας μη-αντιπροσωπευτικές είναι αναγκαίες.

Για να συνοψίσουμε, θα μπορούσαμε να πούμε ότι σύμφωνα με αυτό το μοντέλο, η δραστηριότητα της κριτικής ανταποκρίνεται σε μια μορφή άρνησης, που συνίσταται στην αποχώρηση από τους υπάρχοντες θεσμούς.

Η κριτική ως ηγεμονική εμπλοκή

Θα στραφώ τώρα στην παρουσίαση του τρόπου με τον οποίο οραματίζομαι τη μορφή της κοινωνικής κριτικής που ταιριάζει καλύτερα σε μια ριζοσπαστική πολιτική σήμερα. Συμφωνώ με τους παραπάνω συγγραφείς σχετικά με την ανάγκη να λάβουμε υπόψη τους κρίσιμους μετασχηματισμούς στους τρόπους ρύθμισης του καπιταλισμού που αναδύθηκαν μέσα από το πέρασμα από τον Φορντισμό στον μετα-φορντισμό, αλλά πιστεύω πως η δυναμική αυτής της μετάβασης μπορεί

να γίνει καλύτερα κατανοητή μέσα από το πλαίσιο της θεωρίας της ηγεμονίας που παρουσιάσαμε με τον Ernesto Laclau στο Ηγεμονία και σοσιαλιστική στρατηγική [*Hegemony and socialist strategy. Towards a radical democratic politics*]. Συμφωνώ στη σημασία του να μην βλέπουμε αυτούς τους μετασχηματισμούς ως απλώς και μόνο συνέπειες της τεχνολογικής προόδου, όπως και στην ανάδειξη της πολιτικής τους διάστασης. Αυτό που θέλω να τονίσω ωστόσο είναι ότι πολλοί παράγοντες έπαιξαν ρόλο σε αυτή τη μετάβαση και ότι είναι απαραίτητο να κατανοήσουμε την πολυπλοκότητά της. Το πρόβλημά μου με την εργατιστική και την μετα- εργατιστική άποψη είναι ότι, με την απόδοση τόσο μεγάλης έμφασης στους αγώνες των εργαζομένων, τείνουν τελικά στη θεώρηση αυτής της μετάβασης ως οδηγούμενης από μία και μόνο λογική: την αντίσταση των εργαζομένων στην διαδικασία εκμετάλλευσης που ώθησε τους καπιταλιστές στην αναγνώριση της διαδικασίας της παραγωγής και τη μετακίνηση στο μετα-φορντισμό με επίκεντρο την άυλη εργασία. Κατά την άποψή τους, ο καπιταλισμός μπορεί να είναι μόνο αντιδραστικός και αρνούνται να δεχτούν το θετικό ρόλο που παίζει τόσο το κεφάλαιο, όσο και η εργασία. Αυτό που αρνούνται τελικά είναι ο ρόλος που παίζει σε αυτή τη διαδικασία η ηγεμονική πάλη και όπως θα υποστηρίξω αμέσως στη συνέχεια αυτό οφείλεται στην εμμενή τους οντολογία και την άρνησή τους να αναγνωρίσουν την πολιτική στην ανταγωνιστική της διάσταση.

Σύμφωνα με την προσέγγιση την οποία υποστηρίζω, οι δύο βασικοί όροι κλειδιά για την αντιμετώπιση του ζητήματος του πολιτικού είναι ο «ανταγωνισμός» και η «ηγεμονία». Από τη μία πλευρά, είναι απαραίτητο να αναγνωρίσουμε τη διάσταση του πολιτικού ως την πάντα παρούσα δυνατότητα του ανταγωνισμού και αυτό με τη σειρά του απαιτεί το συμβιβασμό με την ιδέα της έλλειψης ενός τελικού κριτηρίου [final ground] και την αναποκρισιμότητα που διέπει την κάθε τάξη [order]. Αυτό σημαίνει να αναγνωρίσουμε την ηγεμονική φύση κάθε είδους κοινωνικής τάξης και να δούμε την κοινωνία ως προϊόν

μιας σειράς πρακτικών των οποίων στόχος είναι να καθιερωθεί μία τάξη σε ένα πλαίσιο ενδεχομενικότητας. Οι πρακτικές της συνάρθρωσης, μέσω των οποίων δημιουργείται μια δεδομένη τάξη και καθορίζεται το νόημα των κοινωνικών θεσμών, είναι αυτό που ονομάζουμε «ηγεμονικές πρακτικές». Κάθε τάξη είναι μια προσωρινή και αβέβαιη συνάρθρωση ενδεχομενικών πρακτικών. Τα πράγματα θα μπορούσαν πάντα να έχουν άλλως, αφού η κάθε τάξη στηρίζεται στον αποκλεισμό άλλων δυνατοτήτων. Είναι πάντα η έκφραση μιας ιδιαίτερης δομής σχέσεων εξουσίας. Αυτό που σε μια δεδομένη στιγμή γίνεται αποδεκτό ως «φυσική τάξη», μαζί με την κοινή λογική που το συνοδεύει, είναι το αποτέλεσμα παγιωμένων/ιζηματικών [sedimented] ηγεμονικών πρακτικών: δεν είναι ποτέ η εκδήλωση μιας βαθύτερης αντικειμενικότητας εξωτερικής στις πρακτικές που το δημιουργούν. Κάθε ηγεμονική τάξη είναι ευάλωτη στις προκλήσεις που προβάλουν από αντι-ηγεμονικές πρακτικές που επιχειρούν να την εξαρθρώσουν προκειμένου να εγκατασταθεί μια άλλη μορφή ηγεμονίας.

Πιστεύω ότι είναι απαραίτητο να εισαχθεί αυτή η ηγεμονική διάσταση όταν κάποιος εξετάζει τη μετάβαση από τον Φορντισμό στο μετα-φορντισμό. Αυτό σημαίνει την εγκατάλειψη της άποψης ότι μία μόνο λογική, οι αγώνες των εργαζομένων, είναι σε ισχύ στην εξέλιξη της διαδικασίας της εργασίας και την αναγνώριση του δυναμικού ρόλου που διαδραματίζεται από το κεφάλαιο στη διαδικασία αυτή. Προκειμένου να γίνει αυτό σαφές μπορούμε να αντλήσουμε από τις ενδιαφέρουσες ιδέες που βρίσκουμε στην εργασία του Luc Boltanski και της Eve Chiapello που στο βιβλίο τους *Το νέο πνεύμα του καπιταλισμού* [*The New Spirit of Capitalism*] φέρνουν στο φως τον τρόπο με τον οποίο οι καπιταλιστές κατορθώνουν να χρησιμοποιήσουν τα αιτήματα των νέων κινημάτων για αυτονομία, που αναπτύσσονται κατά τη δεκαετία του 1960, προσδένοντάς τα στην μετα-φορντική δικτυακή οικονομία και μετασχηματίζοντάς τα σε νέες μορφές ελέγχου. Αυτό που ονομάζουν «καλλιτεχνική κριτική» για να αναφερθούν στις αισθητικές

στρατηγικές της αντι-κουλτούρας: την αναζήτηση της αυθεντικότητας, το ιδανικό της αυτοδιαχείρισης, την ανάγκη των μη ιεραρχικών δομών, χρησιμοποιήθηκαν για να προωθηθούν οι όροι που απαιτήθηκαν από το νέο τρόπο καπιταλιστικής ρύθμισης, που αντικαθιστά το πειθαρχικό πλαίσιο που είναι χαρακτηριστικό της περιόδου του Φορντισμού.

Κατά την άποψή μου, αυτό που είναι ενδιαφέρον σε τούτη την προσέγγιση είναι ότι επιδεικνύει πώς μια σημαντική διάσταση της μετάβασης από τον Φορντισμό στο μετα- φορντισμό είναι μια διαδικασία ρηματικής επανασυνάρθρωσης των υπαρχουσών λόγων και πρακτικών, επιτρέποντάς μας να απεικονίσουμε αυτήν την μετάβαση με όρους ηγεμονικής παρέμβασης. Ομολογουμένως, οΟμολογουμένως Boltanski και η Chiapello δεν χρησιμοποιούν ποτέ αυτό το λεξιλόγιο αλλά η ανάλυσή τους είναι ένα σαφές παράδειγμα αυτού που ο Gramsci ονομάζει «ηγεμονία μέσω ουδετεροποίησης» ή «παθητική επανάσταση» για να αναφερθεί σε μια κατάσταση όπου αιτήματα που αποτελούν πρόκληση για την ηγεμονική τάξη ανακτώνται από το υπάρχον σύστημα μέσω της ικανοποίησής τους με έναν τρόπο που εξουδετερώνει την ανατρεπτική τους δυναμική. Όταν κατανοούμε τη μετάβαση από τον Φορντισμό στο μετα-φορντισμό μέσα σε ένα τέτοιο πλαίσιο, μπορούμε να την καταλάβουμε ως ηγεμονική κίνηση από το κεφάλαιο για να επανεγκαθιδρύσει τον κύριο ρόλο του και να αποκαταστήσει την υπό αμφισβήτηση νομιμοποίησή του.

Είναι σαφές ότι, όταν θεωρούμε την κοινωνική πραγματικότητα με όρους ηγεμονικών πρακτικών, η διαδικασία της κοινωνικής κριτικής, χαρακτηριστική μιας ριζοσπαστικής πολιτικής, δεν μπορεί να συνίσταται πλέον στην απόσυρση από τους υπάρχοντες θεσμούς, αλλά στην άμεση εμπλοκή με αυτούς προκειμένου να εξαρθρωθούν οι υπάρχοντες λόγοι και οι πρακτικές, μέσω των οποίων η τρέχουσα ηγεμονία καθιερώνεται και αναπαράγεται, και με στόχο την κατασκευή μιας διαφορετικής ηγεμονίας. Μια τέτοια διαδικασία, θέλω

να τονίσω, δεν μπορεί να συνίσταται απλώς στο χωρισμό των διαφόρων στοιχείων των οποίων η ρηματική συνάρθρωση είναι στην ρίζα αυτών των πρακτικών και θεσμών. Η δεύτερη στιγμή, η στιγμή της επανασυνάρθρωσης είναι κρίσιμη. Διαφορετικά θα βρεθούμε αντιμέτωποι με μια χαοτική κατάσταση καθαρής διασποράς, αφήνοντας την πόρτα ανοικτή σε προσπάθειες επανασυνάρθρωσης από μη-προοδευτικές δυνάμεις. Πράγματι έχουμε πολλά ιστορικά παραδείγματα καταστάσεων στις οποίες μια κρίση της κυρίαρχης τάξης οδήγησε σε δεξιές λύσεις. Είναι επομένως σημαντικό η στιγμή της απο-ταυτοποίησης, να συνοδεύεται από μια στιγμή επανα-ταυτοποίησης και η κριτική και η εξάρθρωση της υπάρχουσας ηγεμονίας να πάνε μαζί με μια διαδικασία επανασυνάρθρωσης. Αυτό είναι κάτι που λείπει από όλες τις προσεγγίσεις με όρους ενσάρκωσης ή ψευδούς συνείδησης που θεωρούν ότι είναι αρκετό ώστε να ανυψωθεί το βάρος της ιδεολογίας προκειμένου να επέλθει μια νέα τάξη, απαλλαγμένη από καταπίεση και εξουσία. Αυτό λείπει επίσης, αν και με έναν διαφορετικό τρόπο, από τους θεωρητικούς του πλήθους, οι οποίοι θεωρούν ότι η αντιπολιτευτική συνείδησή τους δεν χρειάζεται την πολιτική συνάρθρωση. Σύμφωνα με την ηγεμονική προσέγγιση, η κοινωνική πραγματικότητα κατασκευάζεται μέσω του λόγου και οι ταυτότητες είναι πάντα το αποτέλεσμα διαδικασιών ταύτισης. Είναι μΜέσω της εισαγωγής σε μια πολλαπλότητα πρακτικών και γλωσσικών παιγνίων που συγκεκριμένες μορφές υποκειμενικοτήτων κατασκευάζονται. Το πολιτικόΤο πολιτικό έχει έναν πρωταρχικό ρόλο δόμησης επειδή οι κοινωνικές σχέσεις είναι εντελώς ενδεχομενικές και οποιαδήποτε επικρατούσα συνάρθρωση απορρέει από μια ανταγωνιστική αντιπαράθεση της οποίας η έκβαση δεν είναι καθορισμένη εκ των προτέρων. Αυτό που απαιτείται είναι επομένως μια στρατηγική της οποίας ο στόχος είναι, μέσω ενός συνόλου αντι-ηγεμονικών παρεμβάσεων, να εξαρθρώσει την υπάρχουσα ηγεμονία και να καθιερώσει μια πιο προοδευτική χάρις στη διαδικασία της επανασυνάρθρωσης νέων και παλαιών στοιχείων σε έναν διαφορετικό σχηματισμό εξουσίας.

Συμπέρασμα

Νομίζω ότι είναι σημαντικό να καταστεί σαφές ότι οι διαφορές μεταξύ των δύο προσεγγίσεων που έχω παρουσιάσει, πηγάζουν από τις πολύ διαφορετικές οντολογίες που τους παρέχουν το θεωρητικό πλαίσιο ανάπτυξής τους. Η στρατηγική της εξόδου, βασισμένη σε μια οντολογία της εμμένειας, υποθέτει τη δυνατότητα ενός λυτρωτικού περάσματος σε μια κοινωνία, πέρα από την πολιτική και την κυριαρχία, όπου το πλήθος θα είναι σε θέση να αυτοκυβερνηθεί άμεσα και να ενεργήσει εννιαία/ομόφωνα χωρίς την ανάγκη του νόμου ή του κράτους και όπου ο ανταγωνισμός θα είχε εξαφανιστεί. Η ηγεμονική στρατηγική αντιθέτως, αναγνωρίζει ότι ο ανταγωνισμός είναι ανεξάλειπτος και ότι κατά συνέπεια μια κοινωνική αντικειμενικότητα δεν μπορεί ποτέ να συγκροτηθεί πλήρως και άρα ότι μια πλήρως περιεκτική συναίνεση και μια απόλυτη δημοκρατία δεν είναι ποτέ διαθέσιμες. Σύμφωνα με την άποψη που στηρίζεται στην έννοια της εμμένειας, το πρωταρχικό οντολογικό πεδίο είναι ένα πεδίο της πολλαπλότητας. Σε πολλές περιπτώσεις, στηρίζεται επίσης σε μια βιταλιστική οντολογία σύμφωνα με την οποία ο φυσικός και κοινωνικός κόσμος στην ολότητά του θεωρείται ως έκφραση κάποιας ελλοχεύουσας ζωτικής δύναμης. Σε όλες τις εκδόσεις του το πρόβλημα με αυτήν την εμμενή θεώρηση είναι η ανικανότητά της να δώσει την περιγραφή του ρόλου της ριζικής αρνητικότητας, δηλ. του ανταγωνισμού. Ομολογουμένως η Ομολογουμένως άρνηση είναι παρούσα σε αυτούς τους θεωρητικούς, και χρησιμοποιούν ακόμη και τον όρο του «ανταγωνισμού», αλλά αυτή η άρνηση δεν θεωρείται ως ριζική αρνητικότητα. Είτε συλλαμβάνεται με όρους διαλεκτικής αντίφασης είτε απλώς ως πραγματική αντίθεση. Όπως έχουμε παρουσιάσει στο Ηγεμονία και σοσιαλιστική στρατηγική, η δυνατότητα να βλέπουμε την άρνηση με όρους ανταγωνισμού απαιτεί μια διαφορετική οντολογική προσέγγιση όπου το

αρχικό οντολογικό πεδίο είναι ένα πεδίο του διαχωρισμού, της αποτυχημένης ενότητας. Ο ανταγωνισμός δεν είναι καταληπτός σε μια προβληματική που θεωρεί την κοινωνία ως έναν ομοιογενή χώρο, επειδή κάτι τέτοιο είναι ασυμβίβαστο με την αναγνώριση της ριζικής αρνητικότητας. Όπως έχει τονίσει ο Ernesto Laclau, οι δύο πόλοι του ανταγωνισμού συνδέονται με μια μη-σχεσιακή σχέση, δεν ανήκουν στον ίδιο χώρο αντιπροσώπευσης και είναι ουσιαστικά ετερογενείς ο ένας προς τον άλλο. Είναι μέσα από τούτη τη μη αναγώγιμη ετερογένειαΕίναι μέσα από αυτή τη μη αναγώγιμη που αναφαίνονται. Προκειμένου να δημιουργηθεί ο χώρος για τη ριζική αρνητικότητα, πρέπει να εγκαταλείψουμε την ιδέα των εμμενιστών περί ενός ομοιογενούς κορεσμένου κοινωνικού πεδίου και να αναγνωρίσουμε το ρόλο της ετερογένειας. Αυτό απαιτεί την εγκατάλειψη της ιδέας μιας κοινωνίας πέρα από τον διαχωρισμό και την εξουσία, χωρίς οποιαδήποτε ανάγκη για το νόμο ή το κράτος και όπου πρακτικά η πολιτική θα είχε εξαφανιστεί.

Θα μπορούσε να υποστηριχτεί ότι η στρατηγική της εξόδου είναι η αναδιατύπωση με διαφορετικό λεξιλόγιο της ιδέας του κομμουνισμού όπως τη βρίσκουμε στον Marx. Πράγματι υπάρχουν πολλά κοινά σημεία ανάμεσα στις απόψεις των μετα-εργατιστών και της παραδοσιακής μαρξιστικής αντίληψης. Ομολογουμένως, γΟμολογουμένωςΓΓι αυτούς δεν έχουμε πλέον να κάνουμε με προλεταριάτο αλλά με πλήθος, που είναι το προνομιακό πολιτικό υποκείμενο, αλλά και στις δύο περιπτώσεις το κράτος θεωρείται ως ένας μονολιθικός μηχανισμός κυριαρχίας που δεν μπορεί να μετασχηματιστεί. Πρέπει «να μαραθεί» προκειμένου τα δημιουργηθούν περιθώρια για μια συμφιλιωμένη κοινωνία πέρα από το νόμο, την εξουσία και την κυριαρχία.

Εάν η προσέγγισή μας έχει αποκληθεί «μετα-μαρξιστή» αυτό οφείλεται ακριβώς στο γεγονός ότι έχουμε αμφισβητήσει τον τύπο της οντολογίας

που υπόκειται μιας τέτοιας σύλληψης. Με το να φέρουμε στο προσκήνιο τη διάσταση της αρνητικότητας που εμποδίζει την πλήρη πραγμάτωση της κοινωνίας, έχουμε θέσει υπό αμφισβήτηση την ίδια την δυνατότητα μιας τέτοιας συμφιλιωμένης κοινωνίας. Η αναγνώριση της ανεκρίζωτης διάστασης του ανταγωνισμούΜε την αναγνώριση του ανεξάλειπτου συνεπάγεται την παραδοχή ότι κάθε μορφή τάξης είναι απαραιτήτως ηγεμονική και ότι η ετερογένεια δεν μπορεί να εξαλειφτεί: η ανταγωνιστική ετερογένεια καταδεικνύει τα όρια συγκρότησης της κοινωνικής αντικειμενικότητας. Όσον αφορά την πολιτική, αυτό σημαίνει την ανάγκη αντιμετώπισής της με όρους ηγεμονικής πάλης μεταξύ των συγκρουόμενων ηγεμονικών προταγμάτων που προσπαθούν να ενσαρκώσουν το καθολικό και να καθορίσουν τις συμβολικές παραμέτρους της κοινωνικής ζωής. Η ηγεμονία καταλαμβάνεται μέσω της κατασκευής κομβικών σημείων, τα οποία ρηματικά καθηλώνουν/καθορίζουν το νόημα των θεσμών και των κοινωνικών πρακτικών και συναρθρώνουν την «κοινή λογική», μέσω της οποίας μια δεδομένη σύλληψη της πραγματικότητας καθιερώνεται. Ένα τέτοιο αποτέλεσμα θα είναι πάντα ενδεχομενικό, αβέβαιο και ευάλωτο σε προκλήσεις από αντι-ηγεμονικές επεμβάσεις. Η πολιτική λαμβάνει χώρα πάντα σε ένα πεδίο χαραγμένο από τους ανταγωνισμούς και η σύλληψή του με όρους «συντεταγμένης/αρμονικής δράσης» [acting in concert] οδηγεί στο σβήσιμο της οντολογικής διάστασης του ανταγωνισμού (που έχω προτείνει να ονομάζουμε «πολιτικό») που παρέχει τον σχεδόν-υπερβατικό όρο δυνατότητάς της. Μια επαρκώς πολιτική παρέμβαση πάντα εμπλέκεται με μια ορισμένη πτυχή της υπάρχουσας ηγεμονίας προκειμένου να εξαρθρώσει/επανασυναρθρώσει τα συστατικά της στοιχεία. Δεν μπορεί ποτέ να είναι μόνο αντιπολιτευτική ή να θεωρηθεί ως λιποταξία επειδή στοχεύει στην επανσυνάρθρωση της κατάστασης σε ένα νέο σχηματισμό.

Μια άλλη σημαντική πτυχή της ηγεμονικής πολιτικής βρίσκεται στην καθιέρωση μιας «αλυσίδας ισοδυναμιών» μεταξύ των διαφόρων

αιτημάτων, ώστε να μετασχηματιστούν σε απαιτήσεις που θα θέσουν υπό αμφισβήτηση την υπάρχουσα δομή των σχέσεων εξουσίας. Είναι Είναι σαφές ότι το σύνολο των δημοκρατικών αιτημάτων που υπάρχουν στις κοινωνίες μας δεν συγκλίνουν απαραιτήτως και ενδέχεται μάλιστα να είναι και σε σύγκρουση μεταξύ τους. Γι' αυτό και πρέπει να συναρθρωθούν πολιτικά. Αυτό που διακυβεύεται είναι η δημιουργία μιας κοινής ταυτότητας, ενός «εμείς», και αυτό απαιτεί τον προσδιορισμό ενός «αυτοί». Αυτό πάλι είναι κάτι ακόμα που λείπει από τους διάφορους υπερασπιστές του Πλήθους, οι οποίοι φαίνεται να θεωρούν ότι (το Πλήθος) κατέχει μια φυσική ενότητα που δεν χρειάζεται την πολιτική συνάρθρωση. Σύμφωνα με τον Virno, παραδείγματος χάριν, το πλήθος έχει ήδη κάτι κοινό (που το ενώνει): την γενική διάνοια. Η κριτική του (κοινή με τους Hardt και Negri) στην έννοια του Λαού ως κάτι το ομοιογενές που εκφράζεται μέσω μιας συγκεντρωτικής γενικής βούλησης που δεν αφήνει χώρο για την πολλαπλότητα είναι εντελώς λαθεμένη αν προσανατολιστούμε στην κατασκευή του Λαού μέσω μιας αλυσίδας ισοδυναμιών. Πράγματι σε αυτήν την περίπτωση έχουμε να κάνουμε με μια μορφή ενότητας που σέβεται την ποικιλομορφία και δε σβήνει τις διαφορές. Όπως έχουμε επανειλημμένως υπογραμμίσει, μια σχέση ισοδυναμίας δεν εξαλείφει τη διαφορά - αυτό θα ήταν απλώς ταυτότητα. Μόνο όταν οι δημοκρατικές διαφορές αντιτίθενται σε δυνάμεις ή λόγους που τις αμφισβητούν συνολικά αντικαθιστούν η μία την άλληΜόνο . Γι' αυτό η κατασκευή μιας συλλογικής βούλησης προϋποθέτει έναν αντίπαλο. Ένας τέτοιος αντίπαλος δεν μπορεί να καθοριστεί με ευρείς γενικούς όρους όπως η «Αυτοκρατορία» ή ο «Καπιταλισμός», αλλά με όρους κομβικών σημείων εξουσίας που πρέπει να στοχευτούν και να μετασχηματιστούν προκειμένου να δημιουργηθούν οι όροι για μια νέα ηγεμονία. Είναι ένας «πόλεμος θέσεων» (Gramsci) που πρέπει να προωθηθεί σε μια πολλαπλότητα πεδίων. Αυτό μπορεί να γίνει μόνο με την εγκατάσταση συνδέσμων μεταξύ των κοινωνικών κινημάτων, των πολιτικών κομμάτων και των συνδικάτων. Η δημιουργίαΗ δημιουργία, μέσω της κατασκευής αλυσίδων ισοδυναμιών,

μιας συλλογικής βούλησης, η εμπλοκή με ένα ευρύ φάσμα θεσμών, με στόχο τον μετασχηματισμό τους, αυτό είναι, κατά την άποψή μου το είδος κριτική που πρέπει να διαπερνά τη ριζοσπαστική πολιτική.

*Δημοσιεύτηκε στην τριμηνιαία επιθεώρηση πολιτισμού Ένεκεν (αφιέρωμα στην Σαντάλ Μουφ), τεύχος 19, Ιανουάριος-Μάρτιος 2011, σελ. 68-80.

---

[1] Εδώ θα μπορούσαμε επίσης να αποδώσουμε τον όρο ως πρεκαριοποίηση (Σ.τ.Μ.).

[2] Ο όρος που χρησιμοποιούν βεβαίως οι Hardt και Negri αποδίδεται καλύτερα ως «πολλαπλότητα μοναδικοτήτων» [multiplicity of singularities], αλλά στο κείμενό της η Μουφ κάνει λόγο ακριβώς για «μοναδική πολλαπλότητα» [singular multiplicity]. Επιλέξαμε να μην παρέμβουμε στο κείμενο ακόμα κι αν πρόκειται για ολίσθημα του λόγου της συγγραφέως ή κάποιο τυπογραφικό λάθος, ώστε να μην αλλοιώσουμε το νόημά του (Σ.τ.Μ.).